

Євген Борисов

Міжнародний гуманітарний університет, Україна

ДЕРОГАЦІЯ У МЕХАНІЗМАХ МІЖНАРОДНОГО ПАКТУ ООН ПРО ГРОМАДЯНСЬКІ ТА ПОЛІТИЧНІ ПРАВА

Yevhen Borysov

International Humanitarian University, Ukraine

DEROGATION IN THE UN INTERNATIONAL CONVENANT ON CIVIL AND POLITIC RIGHTS MECHANISMS

The author researched the normative and essential volume of the derogation from States' obligations. He analyzed the provisions of the universal international treaties that contains the humanitarian and human rights obligations relative to the persons, researched the practice of the UN Human Rights Council, of the UN Commission on Human Rights and its Sub-Commission, of the UN Human Rights Committee, also as the doctrinal sources. There is proved that realization, execution and implementation of the derogation is legally possible only in the full compliance with international standards of its grounds, forms and procedures and of information about it, that such realization establishes additional positive obligation of the derogating State.

Keywords: derogation, exigencies of the situation, human rights, limitation the rights, life of the nation, public emergency, universal treaties.

Питання реалізації відступу держав від своїх зобов'язань у сфері надання певних прав фізичним особам у ХХ ст. викристалізувалися у декілька універсальних та регіональних договірних механізмів. Одною з найважливіших та найбільш практично розроблених процедур у цій сфері вбачається відступ (дерогація) держав від зобов'язань згідно норм Міжнародного пакту ООН про громадянські та політичні права 1966 р. (далі – МПГПП). Зазначена проблематика досі є малодослідженою у сучасній доктрині міжнародного права, при чому не лише у вітчизняній. Можна вказати лише на згадку відповідної проблематики у роботах А. Х. Абашидзе, М. М. Антонович, О. С. Гондаренка, М. Ю. Гремзи, А. ДеЗаяса, А. Ю. Замули, А. Є. Зубаревої, В. В. Мицика, Г. Дж. Налді, Т. Опсала, Т. Л. Сироїд, Х. Дж. Стейнера, Дж. А. Уолкейта, В. Ю. Ухова, Н. Ю. Фаяда, Д. Д. Фішера, М. Г. Шмідта, І. Д. Ягофарової та ін¹. Досі ж узагальнення відповідних механізмів дeroгації не проводилися, отже відповідний аналіз вбачається актуальним. Саме тому метою статті визначено системна характеристика нормативного та сутнісного змісту механізму дeroгації як відступу держав від власних зобов'язань згідно норм МПГПП. Розв'язання цієї мети має ґрунтуватися на аналізі норм, інститутів та механізмів як МПГПП так і інших міжнародних договірних актів, які містять гуманітарні та правозахисні зобов'язання щодо фізичних осіб, дослідженні та співвідношенні практики Ради ООН з прав людини, Комісії ООН з прав людини, її підкомісії, Комітету ООН з прав людини (далі – КПЛ), доктринальних джерел.

Згідно з ст. 4 МПГПП під час надзвичайного становища в державі, при якому життя нації (англ. «life of the nation») перебуває під загрозою і про наявність якого офіційно оголошується, держави-учасниці МПГПП можуть вживати заходів на відступ (англ. «derogating») від своїх зобов'язань за МПГПП лише в мірі, якою це диктується гостротою становища, при умові, що такі заходи не є несумісними з їх іншими зобов'язаннями за міжнародним правом і не тягнуть за собою дискримінації виключно на основі раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії чи соціального походження.

Зазначене положення ч. 1 ст. 4 МПГПП не може бути підставою для якихось відступів від статей 6, 7, 8 (пункти 1 і 2), 11, 15, 16 і 18, при цьому будь-яка держава, що бере участь у МПГПП і

¹ Зубарева, А.Є. (2015) *Міжнародно-правовий статус Комітету ООН з прав людини*. Одеса, 24.

використовує право відступу (дерогації), повинна негайно інформувати інші держави, що беруть участь у МПГПП, за посередництвом Генерального секретаря ООН про положення, від яких вона відступила, і про причини, що спонукали до такого рішення. Має бути також зроблено повідомлення аналогічним шляхом про дату, коли держава припиняє такий відступ¹. Грунтуючись на наведених нормі сучасні дослідники розподіляють захищені Пактом права на дві групи. Це стосується прав «щодо яких жодні обмеження неможливі» та права, що можуть підлягати обмеженням². Втім, саме такий підхід має недоліки, які висвітлюють різницю між відступом держави від власних договірних зобов'язань та можливістю обмеження гарантованих МПГПП прав за певних обставин.

Отже, наприклад, МПГПП дійсно забороняє відступу, за надзвичайних обставин, від свободи думки, совісті та віросповідання, але при цьому ці права об'єктивно можуть бути предметом законодавчих обмежень, згідно ч. 3 ст. 18 МПГПП. Та навпаки, пропаганда війни та виступи на користь національної, расової чи релігійної ненависті, що є підбурюванням до дискримінації, ворожнечі або насильства абсолютно заборонені ст. 20 МПГПП, але при цьому в ст. 4 дозволяється відступ держави від цих зобов'язань у сфері прав людини.

Слід додати, що Загальні зауваження – з метою тлумачення норм ст. 4 МПГПП тривалий час обговорювалися на засіданнях КПЛ. У цьому контексті вартою на дослідження вбачається дискусія щодо їх проекту на 1797-му засіданні КПЛ 27 жовтня 1999 р., відображена у документі КПЛ ССРР/С/66/Р.8. Ця дискусія модерувалася С. М. Квігора, юристом з Чилі, що раніше очолювала Міжамериканський суд з прав людини, та ґрунтувалася на доповіді Спеціального доповідача Маргіна Щейніна (Фінляндія). Згідно позиції М. Щейніна відповідний проект мав вирішити проблему «сірої зони», яка виникла між застосуванням норм МПГПП та приписами міжнародного гуманітарного права. Спеціальний доповідач закликав КПЛ бути активнішим у аналізі факти дерогацій, аналізував ситуації за якими відступ від зобов'язань не є допустимим зокрема й не передбачених у ст. 4 МПГПП³.

Важливими вбачаються міркування члена КПЛ від Тунісу Абдельфатаха Амора який вказав на подвійну мету ст. 4 МПГПП – захистити фундаментальні права людини та водночас захистити життя нації. Він вказав, що аналіз юридичної форми надзвичайного стану в державах є недостатнім для розуміння цієї подвійної мети, адже у багатьох країнах такий стан є формою узаконювання системних порушень прав людини протягом десятиріч. Він вказав, що у багатьох країнах Азії та Африки «існування нації є більш теоретичним ніж реальним», та що у таких країнах «життя нації» є формою не повністю добровільного співіснування спільнот з яскравими відмінностями в економіці, етнічних та релігійних рисах; крім того часто формуванню нації заважають зовнішні сили. За таких умов А. Амор висунув тезу неприпустимості запровадження іноземного панування чи анархії через питання прав людини, неприйнятності зловживання механізмами дерогації для обмеження права народів на самовизначення⁴.

Аналогічні міркування висловив й представник Індії у КПЛ П. Н. Бхагваті оцінюючи політичне життя у постколоніальних країнах; крім того він вказав на потребу чіткого розуміння категорії дерогації, як вжитого у ст. 4 МПГПП терміну, але водночас відзначив гнучкість категорії загроз життю нації, із цими тезами погодився член КПЛ від Польщі Р. В'єрушевскі. Експерт від Аргентини у КПЛ І. С. Йрігойєн, погоджучись із більшістю думок з питань проекту Заключних зауважень, визнав важливість неприпустимості дерогації за ст. 4 МПГПП від зобов'язань за правами, які визнано абсолютними іншими універсальними та регіональними міжнародними угодами⁵.

Істотним серед актів КПЛ, що є актуальними сьогодні у вимірі питання відступу від зобов'язань держав, стали опрацьовані за підсумками вище дослідженої дискусії, Зауваження загального порядку № 29, що стосується відступів від положень Пакту під час надзвичайного стану (стаття 4), затверджені на 1950-му засіданні Комітету 24 липня 2001 р., документ

¹ *International Covenant on Civil and Political Rights, 1966* (United Nations). *OHCHR* <<https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/ccpr.aspx>> (2018, грудень, 23).

² Зубарева, А.Є. (2015) *Міжнародно-правовий статус Комітету ООН з прав людини*. Одеса, 38.

³ *Draft general comment on article 4 of the Covenant (CCPR/C/66/R.8), 1999* (Human Rights Committee). *UN Treaty Body Database* <http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx> (2018, грудень, 23).

⁴ Там само.

⁵ Там само.

HRI/GEN/1/Rev.5/Add.1 (далі – Зауваження № 29). Ці Зауваження були схвалені на заміну подібних Зауважень загального порядку № 5, прийнятих на тринадцятій сесії КПЛ у 1981 р¹.

Зауваження № 29 відзначає, що заходи, вживані країнами у відступ від норм МПГПП, мають носити мати винятковий та тимчасовий характер, перед їх вжиттям державою мають бути дотримані дві ключових умови. До них належить сам факт ситуації, рівнозначній надзвичайному стану, за який «життя нації перебуває під загрозою», та факт офіційного оголошення державою-учасником про введення надзвичайного стану, що має виключне значення «для підтримки принципів законності та верховенства права в період, коли це найбільше необхідно». Адже, як вказується у Зауваженні № 29, оголошуючи про введення надзвичайного стану з наслідками дерогації, держави мають дотримуватися рамок власних конституційних й інших законодавчих приписів щодо такого надзвичайного стану. КПЛ має спостерігати за відповідністю цих національних актів ст. 4 МПГПП, та їх застосуванням у її розвиток; для цього держави мають включати відповідні ситуації до національних доповідей до КПЛ у вигляді «достатньої та точної інформації про... законодавство та практику»².

Цікавою є ст. 3 Зауважень № 29 за якою констатується ключовий характер критерію «загрози для життя нації» під час заворушень або лиха для їх кваліфікації за ч. 1 ст. 4 МПГПП. Підкреслюється роль норм міжнародного гуманітарного права, що мають застосовуватися в умовах збройного конфлікту на додаток до положень ст. 4 та п. 1 ст. 5 МПГПП для запобігання зловживань надзвичайними повноваженнями, вказується на застосування ст. 4 лише за умов «загрози для життя нації», навіть в умовах збройного конфлікту. Водночас зі ст. 3 Зауважень № 29 випливає, що за умов збройного конфлікту довести для КПЛ ситуацію можливості застосування ст. 4 МПГПП державі простіше ніж на умов відсутності такого конфлікту. У Зауваженнях № 29 містяться посилання на низку окремих Заключних зауважень щодо доповідей держав до КПЛ, у яких КПЛ висловлював занепокоєння через стан справ у низці держав, що здійснили дерогацію від норм МПГПП без дотримання норм ст. 4 у вищенаведеному вимірі або із застосуванням законодавства яке не відповідає ст. 4 МПГПП³.

У ст. 4 Зауважень № 29 приписується, щоб заходи за ст. 4 МПГПП слід застосовувати виключно якщо це «зумовлено гостротою становища», зокрема щодо тривалості, територіального охоплення та матеріальної сфери застосування надзвичайного стану та заходів в рамках дерогації. Спеціально констатується різниця дерогації за ст. 4 та обмежень прав, які допускаються навіть в звичайних умовах низкою положень МПГПП, але при цьому зазначається важливість пропорційності та спів розмірності як дерогації так й обмежень прав, як серед іншого було вказано у Заключних зауваженнях КПЛ до Ізраїлю 1998 р. ССРР/С/79/Add.93. Додатково у ст. 5 Зауважень № 29 вказується, що саме «гострота становища» має зумовлювати не лише сам факт оголошення надзвичайного стану, але й передбачати вжиття конкретних заходів в умовах «стихійного лиха, масових заворушень із проявами насильства чи великої промислової аварії». Додається, що можливість обмеження окремих визначених МПГПП прав, таких як свободи пересування чи зібрань у таких ситуаціях «в цілому достатня» та не потребує відступу держав за ст. 4 Пакту⁴.

Крім того, у ст. 6 Зауважень № 29 відзначається, що перерахування у ч. 2 ст. 4 МПГПП норм що не охоплюються можливістю дерогації, «не означає, що від інших статей Пакту можна відступати довільно, навіть якщо життя нації перебуває під загрозою», водночас у ст. 7 цього документу КПЛ додається, що «кваліфікація будь-якого положення Пакту, яке не передбачає відступу, не означає неможливості будь-яких обґрунтованих обмежень», із посиланням на ст. 18 МПГПП, від норм якої не можна відступати за ст. 4, але права, гарантовані якою, підлягають обмеженням із наведенням тринадцяти прикладів, вказаних КПЛ у Заключних зауваженнях з національних доповідей.

На додаток у ст. 8 Зауважень № 29 досліджено питання співвіднесення можливості відступу від норм ст. 2, ст. 3, ч. 1 ст. 14, ч. 4 ст. 23, ч. 1 ст. 24, ст. 25 та ст. 26 МПГПП які забороняють

¹ Draft general comment on article 4 of the Covenant (CCPR/C/66/R.8), 1999 (Human Rights Committee). *UN Treaty Body Database* <http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx> (2018, грудень, 23).

² General Comment № 29 on Derogations during a State of Emergency (article 4) 2001 (Human Rights Committee). *UN Treaty Body Database* <http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=HRI%2fGEN%2f1%2fRev.5%2fAdd.1&Lang=en> (2018, грудень, 23).

³ Там само.

⁴ Там само.

дискримінацію, та потреби недискримінаційного застосування норм ч. 1 ст. 4 Пакту. При цьому у ст. 9, ст. 10 цих Зауважень відзначено неприпустимість відступу через застосування ст. 4 МПГПП від зобов'язань за гуманітарним правом, або від інших договірних зобов'язань. В якості прикладів у примітках до Зауважень № 29 наведено Конвенцію ООН про права дитини від 20 листопада 1989 р., у якій немає клаузули про відступи, та більше, міститься норма про її застосування у надзвичайних ситуаціях (ст. 38)¹. Цими прикладами було зазначено й доктринальні джерела й резолюції міжнародних структур².

Серед іншого це доповіді про мінімальні гуманітарні стандарти до Комісії з прав людини E/CN.4/1999/92, E/CN.4/2000/94 та E/CN.4/2001/91, Паризькі мінімальні стандарти в області прав людини в період надзвичайного стану 1984 р., доповіді Спеціального доповідача г-на Леандро Деспуї з питання про права людини та надзвичайні положення E/CN.4/Sub.2/1996/19, E/CN.4/Sub.2/1997/19, Декларація Турку щодо мінімальних гуманітарних стандартів, включена до доповіді Підкомісії з запобігання дискримінації та захисту меншин E/CN.4/1995/116³, та Сіракузькі принципи щодо положень МПГПП, що стосуються обмежень і відступів⁴.

Слід вказати, що перелік норм МПГПП у його ст. 4, від яких дерогація неможлива, у ст. 11 Зауважень № 29 тлумачиться серед іншого як «визнання імперативного характеру деяких основних прав, закріплених в Пакті в договірній формі», а у ст. 12 зауважень – співвідноситься із злочинами проти людяності. Більш того, у ст. 13 Зауважень № 29 спеціально відзначається неприпустимість дерогації щодо гуманного поводження та поваги до людської гідності (попри відсутність відповідної ст. 10 МПГПП у переліку норм, від яких дерогація є неможливою), взяття заручників, викрадень або таємних затримань, захисту прав осіб, що належать до меншин, депортації або насильницького переміщення населення (із посиланням на Римський статут Міжнародного кримінального суду) та пропаганди війни.

Також у ст.ст. 14-17 Зауважень № 29 йдеться про гарантії захисту прав в умовах застосування ст. 4 МПГПП, із підкресленням неможливості відступу під час дерогації від забезпечення засобів правового захисту, що є «договірним зобов'язанням, яке впливає з усього Пакту в цілому», із констатацією неможливості скасування в рамках дерогації судового захисту прав, від яких дерогація є неможливою, та із визнанням потреби дотримання під час дерогації режиму міжнародного повідомлення⁵. Зазначені тези Зауважень № 29 підкріплюються положеннями питань КПЛ до держав за підсумками їх звітів. Це можна побачити з Переліку питань КПЛ щодо третього чергового звіту Сирії від 28 квітня 2005 р. ССРР/С/SYR/2004/3 (ст. 6 «Надзвичайний стан за ст. 4»)⁶, у Переліку питань КПЛ від 13 серпня 2004 р. ССРР/С/82/L/ALB щодо первинного звіту Албанії у частині «Дерогація та протидія тероризму, ст. 4»⁷ тощо.

Відповідна активність КПЛ із перевірки стану дотримання умов дерогації серед іншого відображена у Консолідованому керівництві щодо звітів держав згідно МПГПП, схваленому Радою

¹ *Convention on the Rights of the Child, 1989* (United Nations) *OHCHR* <<https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/crc.aspx>> (2018, грудень, 23).

² *General Comment № 29 on Derogations during a State of Emergency, article 4, 2001* (Human Rights Committee). *UN Treaty Body Database* <http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=HRI%2fGEN%2f1%2fRev.5%2fAdd.1&Lang=en> (2018, грудень, 23).

³ *Declaration of Turku, 1995* (Sub-Commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities). *Official Documents System of the United Nations* <<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G95/104/68/img/G9510468.pdf?OpenElement>> (2018, грудень, 23).

⁴ *The Siracusa Principles on the Limitation and Derogation Provisions in the International Covenant on Civil and Political Rights 1985* (United Nations) E/CN.4/1985/4. *eSubscription to United Nations Documents* <<http://undocs.org/en/E/CN.4/1985/4>> (2018, грудень, 23).

⁵ *General Comment № 29 on Derogations during a State of Emergency, article 4, 2001* (Human Rights Committee). *UN Treaty Body Database* <http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=HRI%2fGEN%2f1%2fRev.5%2fAdd.1&Lang=en> (2018, грудень, 23).

⁶ *List of issues to be taken up in connection with the consideration of the Third Periodic Report of the Syrian Arab Republic, 2005* (Human Rights Committee). *UN Treaty Body Database* <http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CCPR%2FC%2F84%2FL%2FSYR&Lang=en> (2018, грудень, 23).

⁷ *List of issues to be taken up in connection with the consideration of the Initial Report of the Republic of Albania, 2004* (Human Rights Committee). *UN Treaty Body Database* <https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CCPR%2FC%2F82%2FL%2FALB&Lang=en> (2018, грудень, 23).

з прав людини ООН на її 70-й сесії 26 лютого 2001 р. ССРР/С/66/GUI/Rev.2, згідно частини С.3 якого період, підстави, наслідки та процедури запровадження та припинення стану дерогації за ст. 4 МПГПП мають бути досліджені КПЛ у повному обсязі окремо щодо кожної статті Пакту, від якої здійснено відступ. Аналогічна норма містилася й у частині С.3 попереднього Консолідованого керівництва від 29 вересня 1999 р. ССРР/С/66/GUI¹. Також варто вказати на окремі положення Зауважень загального порядку № 31 КПЛ ООН щодо природи загальних правових зобов'язань, що накладаються на держави-учасники МПГПП, від 29 березня 2004 р. Зокрема в них вказується, що увага держав до можливого порушення норм МПГПП «слід розглядати як відображення загальної законної зацікавленості, а аж ніяк не як недружній акт»², що можна презумувати й до ситуації дерогації.

Істотним серед висвітлених вище питань доктринальним актом вбачаються Сіракузькі принципи тлумачення обмежень та відступів (англ. «limitation and derogation») від положень МПГПП, схвалені на конференції науковців та експертів з прав людини, що відбулася 30 квітня до 4 травня 1984 р. під егідою Міжнародної комісії юристів, Міжнародної асоціації пенітенціарного права, Інститутом прав людини Урбана Моргана тощо. Сіракузькі принципи були передані до уваги Комісії ООН з прав людини Нідерландами (документ ООН E/CN.4/1985/4) та після цього широко використовуються доктриною й практикою міжнародного права³.

Вже з назви Сіракузьких принципів можна побачити, що вони охоплюють ситуації як обмежень, так і відступів від норм МПГПП, роз'яснюючи відповідні приписи Пакту. Питання відступу (дерогації) від прав людини у зв'язку із надзвичайним станом висвітлене у II частині Сіракузьких принципів. Так, за ст. 39 цього документу держава-учасниця МПГПП може вживати заходів, що відступають від своїх зобов'язань тільки у випадках виняткової та реальної чи неминучої небезпеки, яка загрожує життю нації. У цій нормі Сіракузьких принципів загроза життю нації тлумачиться як загроза, що зачіпає все населення та всю чи частину території держави, та становить небезпеку для фізичного здоров'я населення, політичної незалежності або територіальної цілісності держави, чи – для достатнього функціонування інститутів, необхідних для забезпечення і захисту визнаних у МПГПП прав. При цьому у ст.ст. 40 та 41 Сіракузьких принципів додається, що міжнародні конфлікти або безладдя, які не призводять до виникнення серйозної і неминучої загрози життю нації, не можуть служити підставою для відступу від положень згідно ст. 4 МПГПП, а що «економічні складності самі по собі не можуть бути підставою для відступу від прав» узагалі⁴.

Згідно з нормами ст.ст. 42-50 Сіракузьких правил ретельно регламентується порядок дерогації та її припинення. Зокрема підкреслюється, що держава-учасниця МПГПП, яка здійснює дерогацію від положень МПГПП, має офіційно оголосити про введення надзвичайного стану в зв'язку з наявністю загрози життю нації, при чому в національному законодавстві процедури оголошення надзвичайного стану повинні бути передбачені завчасно. Цікаво, що хоча й МПГПП, й Загальні зауваження № 29, й Сіракузькі принципи послідовно вказують про можливість дерогації не за будь-якого надзвичайного стану, але виключно за такого, що загрожує життю нації, опис такої загрози (загроз), їх класифікація чи визначення у законодавстві про надзвичайний стан вказаними джерелами від держав не вимагаються⁵.

У нормах ст.ст. 51-57 Сіракузьких принципів ретельно тлумачиться вимога співрозмірності дерогації, запроваджена у ст. 4 МПГПП, а саме щодо можливості відступу від зобов'язань «тільки в тій мірі, в якій це потрібно гостротою становища». Така «гострота становища» (англ. «exigencies

¹ Consolidated guidelines for State reports under the International Covenant on Civil and Political Rights, 2001 (Human Rights Committee). *UN Treaty Body Database* <http://tbinetnet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CCPR%2FC%2F66%2FGUI%2FRev.2&Lang=en> (2018, грудень, 23).

² *General Comment № 31: The Nature of the General Legal Obligation Imposed on States Parties to the Covenant*, 2004 (Human Rights Committee). *OHCHR* <[http://www.ohchr.org/EN/Issues/Education/Training/Compilation/Pages/c\)GeneralCommentNo31TheNatureoftheGeneralLegalObligationImposedonStatesPartiestotheCovenant\(2004\).aspx](http://www.ohchr.org/EN/Issues/Education/Training/Compilation/Pages/c)GeneralCommentNo31TheNatureoftheGeneralLegalObligationImposedonStatesPartiestotheCovenant(2004).aspx)> (2018, грудень, 23).

³ The Siracusa Principles on the Limitation and Derogation Provisions in the International Covenant on Civil and Political Rights 1985 (United Nations). *eSubscription to United Nations Documents* <<http://undocs.org/en/E/CN.4/1985/4>> (2018, грудень, 23).

⁴ Там само.

⁵ Там само.

of the situation») пояснюється у принципах 1984 р. тим, що всі заходи дерогації мають бути вжиті виключно згідно з суворою необхідністю усунення загрози життю нації, мають вводитися на термін і на території, де це строго необхідно; заходи мають бути пропорційними з природою і масштабами загрози життю нації¹.

Істотним також є припис ст. 53 Сіракузьких правил, за яким дерогація не є відповідною «гостроті становища», якщо для усунення загрози життю нації буде достатньо «звичайного обмеження прав», передбаченого окремими положеннями МПГПП. При цьому необхідною є як об'єктивна оцінка гостроті становища, так і спрямування дерогації на усунення нагальної, очевидної, дійсної чи неминучої небезпеки; тому дерогація не може застосовуватися лише через очікування потенційних подій. На конституційному рівні мають бути забезпечені «можливість швидкого й періодичного, незалежного перегляду законодавцями положень про необхідність дерогації», відсутність монополії державної влади на визначення «гостроті становища». Для осіб, що вважають себе потерпілими від дерогації, яка нібито не була зумовлена «гостротою становища», держава має забезпечити ефективні засоби правового захисту².

Крім наведених норм, які вочевидь були виведені авторами Сіракузьких принципів із самих положень МПГПП та наявного на 1984 р. досвіду практичного застосування пакту, положення ст.ст. 61-70 цих принципів ґрунтуються на ширших засадах, адже дерогація «відбувається не в правовому вакуумі» та неї «застосовні кілька загальних принципів права». Зокрема це вимога об'єктивного та добросовісного аналізу ситуації, потреба обмежувального тлумачення норм МПГПП, що дозволяють дерогацію, потреба максимального збереження під час надзвичайного стану принципу верховенства закону, із правомірним відступом від нього лише у вкрай обмежених випадках. При цьому стверджується, що оцінка правомірності дерогації має здійснюватися із урахуванням ч. 2 ст. 29 Загальної декларації прав людини, Женевських конвенцій 1949 р. та конвенцій МОП³.

Особливу увагу у документі звернуто на норми права Женеви щодо прав особи на справедливий суд та на закріплені в основних конвенціях МОП свободу зборів, право на рівні умови праці, права профспілок та робочих, заборону работоргівлі, обмеження примусової праці, відступ від яких є неприпустимим в період дії надзвичайного стану. Також, ґрунтуючись на міжнародному звичаєвому праві, автори Сіракузьких принципів вказують, що за жодних обставин жодна держава, навіть та, що не є учасницею МПГПП, не може призупиняти дію або порушувати такі фундаментальні права, як: право на життя, право на неприпустимість зворотної дії кримінального закону, право на свободу від катувань чи жорстокого або нелюдського поводження; право на свободу від утримання в підневільному стані⁴.

Сіракузьких принципах 1984 р. дуже ретельно описуються й аспекти дерогації від гарантованих ст. 9 та ст. 14 МПГПП права на свободу від довільного затримання і арешту та права на справедливий і публічний розгляд кримінальної справи в суді. Це обґрунтовується тим, що «практично неможливо уявити собі надзвичайний стан в якому був би строго необхідна відмова людині в фундаментальному праві на повагу гідності, властивій людській особистості». Окремо Сіракузькі принципи підкреслюють значущість в умовах дерогації презумпції невинуватості та інших гарантій підсудного, таких як інформування зрозумілою мовою про зміст обвинувачення, достатній час та можливості для підготовки захисту, взаємодію з вільно обраним самим захисником, право на безоплатного захисника, на суд в присутності захисника, на свободу від свідчень проти себе, право на виклик і допит свідків, право на апеляцію, право на публічність розгляду справи, неприпустимість повторного покарання⁵.

Слід проаналізувати й рекомендації до КПЛ та інших органів ООН, які містяться у ст.ст. 71-76 Сіракузьких принципів. Зокрема у них вказано, що КПЛ при здійсненні повноважень з розгляду доповідей і зауважень про доповіді «може і зобов'язаний здійснювати нагляд за законодавством і практикою держав на предмет дотримання ними статті 4» МПГПП. Для визначення, чи було

¹ The Siracusa Principles on the Limitation and Derogation Provisions in the International Covenant on Civil and Political Rights 1985 (United Nations). *eSubscription to United Nations Documents* <<http://undocs.org/en/E/CN.4/1985/4>> (2018, грудень, 23).

² Там само.

³ Там само.

⁴ Там само.

⁵ Там само.

дотримано державою ст. 4 члени КПЛ можуть та зобов'язані розглядати достовірну на їх погляд інформацію від інших міжурядових органів, неурядових організацій і приватних осіб. КПЛ отримав рекомендацію розробити процедуру додаткових доповідей для держав, що повідомили про дерогацію, а також процедури розгляду повідомлень індивідів, що дозволить заслуховувати авторів повідомлень та свідків усно, прийняти практику візитів в держави, щодо яких є звинувачення про порушення ними положень МПГПП . Ці пропозиції Сіракузьких принципів у наступному враховано не було, що випливає з аналізу Зауважень № 29 та практики КПЛ ООН у кінці XX та початку XXI ст.

Отже можна прийти до висновку про формування у міжнародному праві спеціального механізму відступу (дерогації) держав від власних зобов'язань у сфері громадянських та політичних прав людини, запровадженій МПГПП та розвинутий у рішеннях та зауваженнях КПЛ, у рекомендаційних актах структур ООН та в доктринальних документах. Основними рисами цього механізму вбачаються відмінність, разом із взаємною залежністю, від механізму обмеження відповідних прав, його ув'язування із колективними правами через використання категорії «життя нації», діяльність із врахуванням інститутів імперативних норм міжнародного права, механізмів міжнародного гуманітарного та міжнародного трудового права. Застосування такого механізму державами можливо виключно з урахуванням відповідних універсальних міжнародних стандартів щодо підстав, форм та процедур дерогації та повідомлення про неї, його використання накладає на державу додаткові позитивні обов'язки. Співвідношення дерогації за МПГПП із процедурами відступу держав за зобов'язаннями за іншими універсальними міжнародними договорами у сфері прав людини та за регіональними угодами з прав людини має стати предметом додаткового наукового пошуку.

References:

1. Consolidated guidelines for State reports under the International Covenant on Civil and Political Rights, 2001 (Human Rights Committee). UN Treaty Body Database <http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CCPR%2F66%2F66%2FRev.2&Lang=en> (2018, December, 23). [in English].
2. Convention on the Rights of the Child, 1989 (United Nations) OHCHR <<https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/crc.aspx>> (2018, December, 23). [in English].
3. Declaration of Turku, 1995 (Sub-Commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities). Official Documents System of the United Nations <<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G95/104/68/img/G9510468.pdf?OpenElement>> (2018, December, 23). [in English].
4. Draft general comment on article 4 of the Covenant (CCPR/C/66/R.8), 1999 (Human Rights Committee). UN Treaty Body Database <http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx> (2018, December, 23). [in English].
5. General Comment № 29 on Derogations during a State of Emergency (article 4) 2001 (Human Rights Committee). UN Treaty Body Database <http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=HRI%2FGEN%2F1%2FRev.5%2FAdd.1&Lang=en> (2018, December, 23). [in English].
6. General Comment № 31: The Nature of the General Legal Obligation Imposed on States Parties to the Covenant, 2004 (Human Rights Committee). OHCHR <<http://www.ohchr.org/EN/Issues/Education/Training/Compilation/Pages/c>> (2018, December, 23). [in English].
7. International Covenant on Civil and Political Rights, 1966 (United Nations). OHCHR <<https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/ccpr.aspx>> (2018, December, 23). [in English].
8. List of issues to be taken up in connection with the consideration of the Third Periodic Report of the Syrian Arab Republic, 2005 (Human Rights Committee). UN Treaty Body Database <http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CCPR%2F66%2F84%2FRev.1&Lang=en> (2018, December, 23). [in English].
9. The Siracusa Principles on the Limitation and Derogation Provisions in the International Covenant on Civil and Political Rights 1985 (United Nations) E/CN.4/1985/4. eSubscription to United Nations Documents <<http://undocs.org/en/E/CN.4/1985/4>> (2018, December, 23). [in English].
10. Zubareva, A.Ye. (2015). *Mizhnarodno-pravovyy status Komitetu OON z prav lyudyny* [The International Legal Status of the UN Committee on Human Rights]. Odesa. [in Ukrainian].